

A BÜNTETŐHATALOM ÉS AZ EGYÉNI JOGOK

Aligha szorul bizonyításra, hogy az emberi jogok tiszteletben tartásának meghatározó mércéje a büntető-eljárás szabályozása. Az egyén és a közhatalom közötti viszony igen érzékeny területe ez, ahol az ember legalapvetőbb jogai forognak kockán. Nem csoda, hogy az alkotmányosságot meghatározó nemzetközi és nemzeti dokumentumok kiemelt helyen foglalkoznak a büntetőeljárás önkény kiküszöbölésével, a terhelt jogainak garantálásával. Az ember szinte hajlamos arra, hogy az emberi jogok meghatározó jelentőségét adottnak vegye, az egyes kérdések vizsgálata során pedig magától értetődő mércéként alkalmazza a rájuk külföldön és itthon megállapított tételeket, normákat.

Ugyanakkor széles körben él az a nézet, amely éppen az alapjogok túlhangsúlyozásában látja a bűnözés növekedésének egyik okát. Sokan jutottak erre a következtetésre az Egyesült Államokban, ahol a hatvanas években valóságos „büntetőeljárás forradalom” játszódott le. A Legfelsőbb Bíróság számos döntésében juttatta kifejezésre, hogy az alkotmányban biztosított jogok realizálásához szükség van a közhatalom – különösen a rendőrség – magatartásának megváltoztatására és az egyén kiszolgáltatottságának csökkentésére. A végrehajtó hatalom természetesen ellenérzéssel fogadta a bűnüldözés lehetőségeinek szigorú keretek közé szorítását. Nixon elnök egyenesen azal vádolta meg a legmagasabb bíróságokat, hogy túl messzire mentek a béke erőinek a bűnözés erői javára történő gyengítésében.¹ Ezzel szemben megbízható kutatások szerint az emberi jogok tiszteletben tartása az eljárás során nem akadályozza a felderítést. Az igazán professzionális rendőrségek alkalmazkodni tudnak a jogi környezethez, eredményességük általában nem romlik új követelmények állítása esetén. A közhiedelemmel ellentétben, önmagában sem a terhelt jogainak növelése, sem azok visszaszorítása – ami az említett „forradalmat” követően a vívmányok teljes lerombolása nélkül megfigyelhető volt az USA-ban – nem hat érzékelhető módon a közbiztonság alakulására.² A bűnüldözést az emberi jogok visszaszorítása árán javítani kívánó megoldásokról számos vizsgálat bebizonyította, hogy azok nem pusztán eredménytelenek, hanem va-

lójában éppen az eredetileg szándékolttal ellenkező hatást érik el.³

Mindezt azért szükséges előrebocsátani, mert az emberi jogoknak a rendszerváltáshoz kapcsolódó kiterjesztése és a kriminálstatisztikában megjelenő bűnözésnövekedés Magyarországon is sokakban azt a meggyőződést alakította ki, hogy a két jelenség között okozati összefüggés van, és kétségtelenül ilyen megfontolások hatottak a rendőrségi törvény és más rendvédelmi jogszabályok megalkotása során.

A TÖRVÉNY HATÓKÖRE

A jogilag pontosabb „hatály” helyett azért használtam a címben foglalt megjelölést, mert nem kizárólag a szabályok formális alkalmazásának kiterjedésével kívánok foglalkozni. Megkerülnénk az emberi jogok és a büntetőeljárás összefüggéseinek alapkérdéseit, ha nem vennénk tudomást arról, hogy más jogágak által szabályozott tevékenységek, illetőleg azok eredményei jelentősen befolyásolhatják a terhelt valóságos lehetőségeit, a büntetőeljárás lefolytatását és kimeneteletét. Jogszerűen előfordulhat például, hogy az állam elleni bűncselekménnyel gyanúsítható, de egyébként

fegyvertelen és az életet, testi épiséget súlyosan nem veszélyeztető személyt a rendőrség az elfogás érdekében lelövi. A Büntető Törvénykönyv legutóbbi módosítása bizonyos esetekben büntetni rendel a bünszervezetben való tagságot akkor is, ha a terhelt semmilyen konkrét cselekményben nem vett részt, ahhoz segítséget sem nyújtott, s felbujtónak sem minősül. De vajon miért venne fel egy bünszervezet passzív tagokat? Egy-

szerűen elképzelhetetlen. Természetesen mindenki tudja: nem erről van szó. Sokkal inkább arról, hogy a rendőrség egyes esetekben nem tudja bizonyítani a konkrét bűnös magatartást, ezért hozatja létre a különben teljesen tartalmatlan tényállást. Másképpen szólva: e kérdésben sikerült a bűnüldözés igényeihez igazítani a törvénykönyvet. A kriminalizált bünszervezeti tagság bármilyen konkrét deliktum elkövetésének hiányában nem más, mint bizonyítási könnyítések anyagi jogi ruhába öltöztetése.

AZ EMBERI JOGOK TISZTELETBEN TARTÁSA AZ ELJÁRÁS SORÁN NEM AKADÁLYOZZA A FELDERÍTÉST. AZ IGAZÁN PROFESSZIONÁLIS RENDŐRSÉGEK ALKALMAZKODNI TUDNAK A JOGI KÖRNYEZETHEZ, EREDMÉNYESSÉGÜK ÁLTALÁBAN NEM ROMLIK ÚJ KÖVETELMÉNYEK ÁLLÍTÁSA ESETÉN.

Magától értetődik, hogy a büntetőeljárás nem terjesztheti ki garanciáit minden, a büntetőjogi felelősség megállapítása szempontjából jelentős mozzanatra. Fontosnak tartom azonban annak vizsgálatát, hogy a büntetőeljárás jog a maga eszköztárával – például a bizonyítással szemben támasztott követelmények meghatározása révén – hogyan reagál az emberi jogok extraprocessuális megsértéseire, illetőleg azok lehetőségére. Írásomban alapvetően az e téren megfogalmazódott aggályaimat kívánom közzétenni. Mindamellet azt sem hallgathatom el, hogy a tervezet a maga intézményrendszerének kiépítésében sem mentes a „keményvonalas” irányzat hatásától.

A további fejtegetések előtt mindenképpen le kívánom szögezni, hogy az említett rendőrállami tendenciák a büntetőeljárás törvény tervezetének szellemét nem jellemzik, habár azoktól már csak értelemszerűen adott jogi környezet miatt sem lehet teljesen mentes. Megítélésem szerint a tervezet igen sok pozitívumot mutat fel az alapjogok védelmének erősítésében. Érződik, hogy a nemzetközi és a hazai alkotmányos elvárásokkal tisztában lévő szakemberek készítettek. Jó megoldásnak tartom például a nyomozási bíró intézményének megteremtését, a pótmagánvád szabályozását és számos más új elemet. Úgy tűnik, sikerült az eljárást gyorsító és egyszerűsítő jogi lehetőségeket úgy kialakítani, hogy azok alapvetően nem a terhelt jogainak visszaszorítására épülnek. Nagyjából elfogadhatónak tartom a tanúvédelem rendezését.

Az igazsághoz tartozik, hogy a hatályos törvény – bármennyire magán viseli is a szocializmus jogfelfogását – még a rendszerváltás utáni módosítások nélkül is tartalmazza a legfontosabb emberi jogi garanciákat. Nyilvánvalóan nehéz, az érdeklődő nemzetközi közvélemény előtt pedig igen kínos feladat volna a már elért szintről való jelentős visszalépéseket megmagyarázni. További fontos szempont, hogy a büntetőeljárásnak a bírósági tárgyaláshoz vezető folyamata értelemszerűen feltételez olyan eljárásokat és biztosítékokat, amelyek egyaránt szolgálják az igazság kiderítését és a terhelt jogvédelmét. Egy korán „kipofozott” vallomás súlyosan sérti az eljárás alatt álló személy emberi jogait, de igencsak labilis alapot nyújt a bíróság előtti kérdések megválaszolásához is. Különösen akkor, ha tartalma valótlán, ami az ilyen esetek mindenkor fennálló veszélye. Elég emlékeztetni arra, hogy a középkorban, de még később is tortúrával kivett vallomások tömegével vezettek olyan bűnök beismeréséhez, amelyek mai tudásunk szerint nem is létezhettek.

A büntetőeljárás lényegéből és a bírósághoz való kapcsolódásából adódóan szükségképpen nehezebben tud elszakadni a hagyományos jogi értékektől, mint például az engedelmisséget törvénysértés árán is megkövetelő militarista rendvédelem. Éppen ezért az emberi jogok védelme szempontjából a legfontosabb kérdésnek azt tekintem, hogy az értelemszerűen büntetőeljárásra tartozó ügyek közül odakerül-e a többség, továbbá hogy a processuális garanciák érvényesülnek-e akkor, ha bármilyen okból más keretek között folyik a büntetőjogi felelősséggel kapcsolatos eljárás. Az anyagi jognak a bizonyítás könnyítésére való felhasználásáról már volt szó. Az eljárási biztosítékok kiküszöbölésének, illetőleg gyengítésének azonban számos más formájával is találkozunk.

A büntetőeljárás garanciális jellege a mondottak szerint számos tényező következtében erősebb, mint a kevésbé formalizált közhatalmi tevékenységeké, ez pedig nem kismértékben annak köszönhető, hogy az egész folyamat bírósági tárgyalásba torkollik, és ez alkalmas rá, hogy az alapjogok érvényesülése szempontjából is felülbírálja a bűnüldöző szervek addigi munkáját. Mindebből következik, hogy lényeges alkotmányos kérdés a büntetőeljárás megindításának kezdőpontja, továbbá az, hogy a bírósági befejezés csak az alapjogok korlátozására irányadó feltételek megléte esetén maradjon el.

A tervezet határozott választ ad ezekre a kérdésekre. A legalitás és officialitás elvének fő szabályként való fenntartásával világossá teszi, hogy nincs lehetőség bűncselekmények hosszabb ideig való eltűrésére, még a „keresztapa” felderítésének reményében sem. A törvényi feltételek (bűncselekmény gyanúja, illetőleg személyre irányuló megalapozott gyanú) fennállása esetén meg kell indítani az eljárást. Nem megengedhető az alvilággal való együttélés, még kevésbé az, hogy a beépült rendőrök maguk is eljussanak a kriminalitásig.⁴ Magától értetődik, hogy ez a megközelítés csak akkor vezethet eredményre, ha a rendőrségi törvény és más jogszabályok, továbbá a gyakorlat is igazodik a törvényesség ilyen követelményéhez. Örvendetes, hogy az anyag néhány jogintézmény esetében végig is viszi a szükséges változtatásokat. Példaképpen említhető az úgynevezett „vádalku” rendezése, amelynek keretében a gyanúsítottak az adott ügy bizonyításához kell hozzájárulnia, következésképpen nem lehetséges a büntetőeljárás megszüntetését pressziós beszerzés céljából alkalmazni.

Egy másik, jelenleg is meglévő rendelkezés további fenntartása viszont az időközben bekövetkezett

„keményvonalas”, az emberi jogokat a vélt bűnüldözési eredményesség érdekei alá rendelő korábbi kodifikáció miatt komolyan veszélyezteti magának a büntetőeljárásnak a garanciális értékét. Arról van szó, hogy a tervezet szerint fel lehet használni azokat az okiratokat és tárgyi bizonyítási eszközöket, amelyeket valamely hatóság – jogszabályban meghatározott feladatainak teljesítése során a hatáskörében eljárva – a büntetőeljárás megindítása előtt készített, illetőleg beszerzett. Ez tulajdonképpen önmagában teljesen természetesnek tekinthető, mindössze egyetlenegy vonatkozásban jelent problémát. Ha ugyanis éppen az eljárási garanciák megkerülése céljából hoznak létre olyan jogintézményeket, amelyek nem tartoznak a büntetőeljárási törvény hatálya alá, akkor az ilyen lényegében önkényes beavatkozás eredményét be lehet vinni a processzusba anélkül, hogy a jog formálisan sérelmet szenvedne. A rendőrségi törvény lehetővé teszi például, hogy a közbiztonság érdekében előállítsák azt, aki bűncselekmény elkövetésével gyanúsítható. Egyszerű gyanúról van szó, és a bűncselekménynek sem kell súlyosnak lennie. Az előállítás legfeljebb tizenkét órás fogva tartást jelent, amelynek során a rendőrök felvilágosítást kérhetnek, és a válaszadás kötelező. Sem az önvád tilalma, sem a védőhöz való jog, sem más büntetőeljárási biztosítékok nem érvényesülnek (de államigazgatásiak sem), hiszen itt valami sajátos, sehova nem illeszkedő rendvédelmi jogosítvány alapján jár el a rendőrség vagy a határőrség. A gyakorlatban elszámoltatásra használják fel a bűnüldözők a rendelkezésre álló időt. Az elszámoltatás nem más, mint olyan kihallgatás, ahol nem kell a büntetőeljárás megkötöttségeivel törődni. Általában a bizonyítási teher megfordításával a fogva tartott személytől várják el, hogy tisztázza alibijét, a nála talált dolgok eredetét vagy más tényeket, összefüggéseket. Az előállított szóra bírása érdekében nem, de például önkényes eltávolításának megakadályozása végett kényszerítő eszközök is alkalmazhatók, ezek arányossága csak az eredményesség feltétlen biztosításának alárendelten követelhető meg. Igaz, a törvény elvárja, hogy lehetőleg kerüljék a sérülés okozását vagy az emberi élet kioltását. A megfogalmazásból az következik, hogy még a halál bekövetkezése is elfogadható lehet egy ilyen beszélgetésen, ahol sem jegyzőkönyv vezetése, sem hatósági tanúk vagy más személyek jelenléte, sem más megoldás a történetek esetleges későbbi visszaidézése érdekében nem kötelező. Ha viszont az elszámoltató szükségesnek tartja, akkor készülhet okirat, ez pedig a büntetőeljárás során minden további nélkül felhasználható. Mondani sem kell, hogy mindez tökéletesen ellentétes a büntetőeljárás szellemével mind a hatályos, mint pedig a tervezet szerinti rendszerben.

Az eljárási törvényben szabályozott bizonyításon kívüli források felhasználása természetesen a titkos adatszerzés körében a leginkább problematikus. A tervezet dicséretére szól, hogy szembenézett ezzel a kényes kérdéssel, és jogfejlődésünkben először próbálja összeegyeztetni a titkosszolgálati módszerek alkalmazását a jogállami büntetőeljárással. Természetes, hogy ez csak kompromisszumok útján lehetséges. Tény mindenestre, hogy az alkotmányos hagyományokhoz közelebb álló büntetőeljárási tervezet nem tűri a más jogszabályokban – mint például a rendőrségi törvényben – szinte korlátlanra tágított önkényt, illetve annak lehetőségét. Példaképpen említhető, hogy az európai normákkal összhangban visszaállna a titkos adatszerzés tényéről való értesítés kötelezettsége. Ez az ügyészre hárulna, ha az érintett ellen nem indult büntetőeljárás, és az értesítés a titkos adatszerzés alapján indult büntetőeljárás sikerét nem veszélyezteti. A probléma természetesen itt is az, ami az elszámoltatás esetében. A tervezet ugyanis nem szüntetné meg a büntetőeljáráson kívüli titkos információgyűjtést. Másrészt viszont, a már ismertett szabály értelmében az egyéb törvényekben megengedett szabadabb keretek között megszerzett adatok a büntetőeljárásban felhasználhatók. Logikusan várható tehát, hogy a nyomozó hatóságok a processzus megindítása előtt gyakrabban és szívesebben élnek majd a lehetőségekkel, mint a szigorúbban ellenőrzött büntetőeljárási keretek között. A gyanú megléte, illetőleg annak megalapozottsága ugyanis nem ellenőrizhető egzakt módon, következésképpen a legalitás és officialitás elvének számonkérése a továbbiakban sem lesz egyszerű. De még a folyamatban lévő büntetőeljárás terheltje elleni titkos adatgyűjtés sem kizárt a külön törvényben meghatározottak szerint. A törvénytervezet ugyanis értelemszerűen meghatározott eljáráshoz, következésképpen az abban releváns információk megszerzéséhez kapcsolja a sajátos eszközök alkalmazásának megengedhetőségét. Ezért aztán semmi nem tiltja, hogy a rendőrség például bűnmegelőzési céllal a büntetőeljárástól függetlenül végezze az operatív műveleteket. Problémát okoz az is, hogy a tervezet kizárólag a bírói engedélyhez kötött titkos adatszerzésre tartalmaz rendelkezéseket, holott ez az alapjogok védelme szempontjából kevésbé hatékony megközelítés. Az, aki ellen büntetőeljárás van folyamatban, az esetek többségében nyilvánvalóan legalább annyira óvatos, hogy telefonon, levélben, de az igazán profi bűnözők még magánlakásukban sem produkálnak olyan megnyilvánulást, ami a bizonyítás során hasznos lenne. Ezzel szemben a bírói engedélyhez nem kötött besúgó-i szolgálatok igénybevétele, a titkosrendőri fellépés adott esetben sokkal súlyosabb

korlátozásnak veti alá a magánszférát, mint a lehallgatás vagy levélfelbontás.

A titkos eszközök alkalmazásával kapcsolatban tehát a tervezet ugyanazokat az ellentmondásokat mutatja, mint általában: önmagában véve a benne megfogalmazott törekvések üdvözlendők, ugyanakkor fennáll a veszélye annak, hogy éppen az erősebb garanciák miatt a bűnüldözés lényeges mozzanatai a biztosítékok által kevésbé kötött rendvédelmi munka felé tolódnak el. Ez pedig érdemben sértené a legalitás elvét, valamint az előkészítők vélhető szándékával ellentétben csökkenhetne az emberi jogok védettségének már elért szintje.

Míndez elvezet a büntetőeljárás egyik legnagyobb erkölcsi, szakmai és alkotmányos dilemmájához: a jogellenesen megszerzett bizonyítási eszközök és bizonyítékok felhasználhatóságának megítéléséhez. Már szó volt arról, hogy a bírói engedélyhez nem kötött titkos információgyűjtés esetében a jogalkotó fontosabbnak tartotta a rendőrség cselekvési szabadságát, mint a jogsértések kiküszöbölését. Teljesen logikus tehát, hogy a bizonyítás törvényességének problémáját éppen itt említsem. Mindazonáltal tény, hogy a kifogásolható eredetű adatok elfogadhatóságának kérdése korántsem korlátozódik a titkosszolgálati munka eredményeire.

Az Egyesült Államok említett „büntetőeljárás forradalma” alapvetően a Legfelsőbb Bíróság által konstruált kizáró szabályokban öltött testet. A kizáró szabály lényege, hogy a bíróság nem veszi figyelembe a törvényellenesen beszerzett bizonyítékokat. A főbírák döntéseikben meglehetősen pontosan körülírták, hogy milyen feltételeket kell kielégítenie a tárgyaláson elfogadható bizonyítékok begyűjtésének. Ez a módszer természetesen azzal is összefügg, hogy Amerikában írott jogszabályok kevésbé átfogóan és részletesen rendezik a nyomozás menetét, ezért a bírói döntésekben megtestesülő iránymutatásoknak nagyobb jelentősége van. Egyesek szerint a „forradalom” sikertelensége éppen azzal magyarázható, hogy a jogelvek nem öltöttek testet a rendőrség tevékenységét közvetlenebbül vezérlő tételes szabályokban.⁵ A kizáró szabályok mindazonáltal nem csupán Amerikában szolgálják a rendőrségi túlkapások visszaszorítását és az eljárás tisztaságát. A bizonyítékok megszerzését és felhasználását szélesebb körben, tételesebben szabályozó kontinentális jogrendszerek is alkalmazzák azt.⁶

A magyar büntetőeljárás törvény 1989 óta tartalmazza, hogy

A TITKOS ESZKÖZÖK ALKALMAZÁSÁVAL KAPCSOLATBAN TEHÁT A TERVEZET UGYANAZOKAT AZ ELLENTMONDÁSOKAT MUTATJA, MINT ÁLTALÁBAN: ÖNMAGÁBAN VÉVE A BENNE MEGFOGALMAZOTT TÖREKVÉSEK ÜDVÖZLENDŐK, UGYANAKKOR FENNÁLL A VESZÉLYE ANNAK, HOGY ÉPPEN AZ ERŐSEBB GARANCIÁK MIATT A BŰNÜLDÖZÉS LÉNYEGES MOZZANATAI A BIZTOSÍTÉKOK ÁLTAL KEVÉSBÉ KÖTÖTT RENDVÉDELMI MUNKA FELÉ TOLÓDNAK EL.

a rendelkezéseivel ellentétesen lefolytatott bizonyítás eredménye bizonyítékként nem vehető figyelembe. Ugyanaz a módosítás iktatta be jogunkba a „Miranda” szabályt, ami lényegében a fenti rendelkezés konkretizálása a terhelt kihallgatására. Eszerint a terheltet figyelmeztetni kell a hallgatás jogára, továbbá a vallomástétel következményeire. Ennek elmaradása esetén vallomása nem vehető figyelembe bizonyítási eszközként.

Kétségtelen tény, hogy a törvénysértő bizonyítás általános kizáró okként való meghatározása értelmezési problémákat okozott, hiszen valószínűleg nem állt a jogalkotó szándékában lényegtelen formások elmaradása vagy hibás végrehajtása miatt a bűnüldözés eredményeinek megsemmisítése. Éppen ezért önmagában helyeselhető, hogy a tervezet megkísérelte pontosabbá tenni a bizonyítékok kizárásának feltételeit. Megítélésem szerint joggal elvárható lett volna, hogy a terhelt kihallgatás előtti figyelmeztetése a védelemhez való jogra történő utalással is kiegészüljön. Annál inkább, mivel a jogokról való tájékoztatás mind a hatályos, mind pedig a tervezet szerinti eljárás fontos eleme, a védelem joga pedig alkotmányos alapelv. Ez azonban nem történt meg. A tervezet valóban megkísérelte a törvényességi okból való kizárás feltételeinek pontosítását, ez azonban véleményem szerint nem vezetett eredményre, a valóságban pedig a törvénysértő eljárások legalizálásához vezethet. Az anyag kimondja, hogy nem értékelhető bizonyítékként az olyan bizonyítási eszközökből származó tény, amelyet a bíróság, az ügyész vagy a nyomozó hatóság bűncselekmény útján, más tiltott módon vagy a résztvevők eljárási jogainak lényeges korlátozásával, jogszabályt sértve szerzett meg. Szembeötlő, hogy a „más tiltott módon” való bizonyítékszerzés elutasítása még a hatályos rendezéshez képest is tágítja a kört. Mégis valószínűsíthető, hogy a bírói gyakorlat az ügyek eredményes befejezése érdekében szűk körben fogja alkalmazni a törvényellenesen megszerzett

bizonyítási eszközökből származó tények figyelmen kívül hagyásának lehetőségét. Ennek pedig az az oka, hogy a törvény nem következetes. A törvény helytelen alkalmazásával szembeni eszköz a jogaiban sértett személy részéről ugyanis a jogorvoslat. A másodfokú bíróság a tervezet értelmében elvileg megváltoztathatja az első fokon született ítéletet, ez azonban nem életszerű. A lényeges eljárási szabályok megsértése és az érdemi döntés meghozatalának

változatlan szükségessége logikusan új eljárás lefolytatását kívánja meg. A tervezet ennek megfelelően rendezi a processzualis hibák korrigálását, azonban egy különös szabállyal csak az ügyben eljáró hatóság által büncselekmény útján megszerzett bizonyítási eszközökből származó bizonyíték felhasználása esetén rendeli el az elsőfokú ítélet hatályon kívül helyezését. Ebből következik, hogy az egyéb bizonyítási törvénysértések könnyen bocsánatos bűnné válhatnak.

RENDŐRÁLLAMI HATÁSOK

A rendszerváltás óta Magyarország független, demokratikus jogállamként határozza meg önmagát. Az új alkotmányos rend vezérelve az, hogy az ember sértethetetlen és elidegeníthetetlen alapjogainak tiszteletben tartása és védelme az állam elsőrendű kötelessége. Ebből logikusan következik, hogy a közhatalom szervezeti és működési érdekei önmagukban nem legitimálják az alapvető jogok korlátozását. Rendőrállami megközelítésnek tekintek minden olyan elképzelést, amely elfogadható indok nélkül, illetve a szükségesség és arányosság tesztjében foglalt követelményeket nyilvánvalóan ki nem elégítve rendeli alá az egyéni szabadságot az eljárás szempontjainak, ezáltal pedig a bűnüldöző szervek érdekeinek.

Ismételten hangsúlyozom, hogy a tervezet egészére nem jellemző a rendvédelmi jogalkotásban erőteljesen érvényesülő rendőrállami szemlélet.

Egyes megoldásaiban azonban mégis tetten érhetően jelen vannak ilyen hatások. Kézenfekvő példa erre a letartóztatási okok szabályozása. A hatályos jog kizárólag a terhelt felróható magatartására vagy annak alapos feltételezésére hivatkozva engedi meg ezt a súlyos alapjog-korlátozást. A tervezet ezzel szemben nyíltan megengedné, hogy a hatóságok eddig burkoltan érvényesített kényelmi szempontjai legitimálják a fogva tartást. Előzetes letartóztatásnak lenne helye ugyanis egyebek mellett akkor, ha megalapozottan feltehető, hogy az eljárási cselekményeknél a terhelt jelenléte másképp nem biztosítható. Nem nehéz megjósolni, hogy ez a rendelkezés a hajléktalanok és más, „mobil” életformát élő emberek esetében igen gyakran alkalmaztatik majd. Sovány vigasz és legtöbbjük számára elérhetetlen lehetőség, hogy óvadék ellenében esetleg nem kell zárkába vonulniuk.

A rendvédelmi jog militarista tendenciáinak továbbvitelét jelzi a katonai büntetőeljárás hatályának kiterjesztése olyan esetekre, amelyeknek semmi kö-

zük a honvédelemhez. Határozottan az önkény és a terheltek teljes kiszolgáltatottsága irányába mutat az az előírás, amely szerint az illetékes parancsnok jár el nyomozó hatóságként a katonai büntetőeljárásban akkor, ha a nyomozást nem a katonai ügyész végzi. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a katonai vétségek többségében tipikusan valamilyen szintű előjáró gyakorolja majd a bűnüldöző szervek jogosítványait. Igaz, hasonló parancsnoki közreműködésre a hatályos jog szerint is van lehetőség, nem hagyható azonban figyelmen kívül a rendvédelmi jogalkotás által időközben teremtett helyzet. A nemzetbiztonsági törvény például a szolgálatok hivatásos állományú tagjai számára előírja, hogy az előjáró utasításait kötelesek végrehajtani, kivéve, ha azzal nyilvánvalóan büncselekményt követnének el. Sőt a jogszabály azt is hangsúlyozza, hogy az utasításnak nem kell egyetlen aktusra korlátozódnia, a nemzetbiztonsági tisztnek folytatnia kell a büncselekmény megvalósítását (azaz a jogellenes tevékenységet), ha annak ilyen jellege nem nyilvánvaló. Márpedig tény, hogy a szolgálatok által folytatott munka zöme speciális jogi feltételek hiányában minden további nélkül illeszkedik a Btk. valamely tényállásához. A külön feltételek fennállását pedig tipikusan a parancsnok ismeri, következésképp a végrehajtó állomány azt általában nem is vizsgálja. Abban az esetben tehát, ha kiderül, hogy a nemzetbiztonsági tiszt például szolgálati visszaélést követett el előjárói utasításra, és a büncselekményi jelleg számára nem volt nyilvánvaló, akkor a beosztott jogszerűen járt el. Ennek észlelése után a parancsnoknak – amennyiben ő adta ki az inkriminált utasítást – saját magát kellene feljelentenie, vagy legalábbis elfogultságát megállapítania. Még érdekesebben alakul a helyzet akkor, ha a szerv tagja megtagadja az utasítás végrehajtását. Alap esetben ugyanis a parancsal szembeni engedetlenség is vétség, tehát parancsnoki hatáskörben nyomozható.

Ennek észlelése után a parancsnoknak – amennyiben ő adta ki az inkriminált utasítást – saját magát kellene feljelentenie, vagy legalábbis elfogultságát megállapítania. Még érdekesebben alakul a helyzet akkor, ha a szerv tagja megtagadja az utasítás végrehajtását. Alap esetben ugyanis a parancsal szembeni engedetlenség is vétség, tehát parancsnoki hatáskörben nyomozható.

Ha tehát a büntetőjogi értelemben vett katona vagy a polgári nemzetbiztonsági szerv tagja büncselekmény elkövetésének elkerülésére hivatkozva tagadja meg a parancs végrehajtását, akkor a parancsot kiadó, adott esetben nyomozó hatóságként működő előjáró saját magatartásának büntetőjogi megítélése függ a beosztott cselekményének minősítésétől. Könnyen belátható, hogy ez a megoldás óhatatlanul a vezetői önkény elhatalmasodása, reálisan az ügyek eltussolásának irányába mozdítja el az ilyenfajta katonai nyomozásokat.

Sajátos módon az egyén rendelkezési jogának, döntési szabadságának látszólagos komolyanvétele is

súlyos méltánytalanságot, kiszolgáltatottságot eredményezhet. A bűnüldöző munka módszereinek és ellenőrzetlenségének ismeretében helyeselhető, hogy például a tárgyalásról való lemondást a bíróságnak nem szabad kontroll nélkül elfogadnia. Másrészt viszont változatlanul fenntartaná a tervezet azt a szabályt, amely szerint nem jár kártalanítás akár ártatlanul hosszú évek börtönben való eltöltéséért sem, ha a terhelt az alapügyben nem fellebbezett. A jogorvoslati jog gyakorlásáról való lemondás azonban nem feltétlenül azonos a szabadságvesztés tudatos vállalásával, még kevésbé a bíróság megtévesztésével a bűnösség tekintetében. A terheltnek joga van kiábrándulni az igazságszolgáltatás rendszeréből, de az sem kizárt, hogy valamilyen külső, komolynak tűnő ráhatás (például egy beépített „cellatárs” által közvetített bűnüldözői fenyegetés vagy hamis ígélet) miatt választotta a fellebbezés mellőzését. Akárhogy van is, az elítélt belenyugvása nem mentesítheti az államot saját nyilvánvaló, az emberi jogokat durván sértő hibájának következményei alól.

Nem jár kártalanítás előzetes letartóztatásért annak, aki ugyan nem törekedett az ügyben eljáró szervek megtévesztésére, de „felróhatóan okot szolgáltatott arra, hogy a bűncselekmény gyanúja ráterelődjék”. Ez a rendelkezés tökéletesen összecseng De Bonald-nak, a Bourbon-restauráció gondolkodójának nézeteivel. Ezek szerint: „Az állam nyugalma fontosabb, mint az individuum biztonsága, nem az egyén joga a garanciák követelése, hanem a társadalomé. Ez a garancia azt követeli meg tőlünk kivétel nélkül, hogy ne csak egyszerűen tartózkodjunk a bűntől, hanem viselkedésünkkel és kapcsolatainkkal se keltsük azt a gyanút, hogy képesek vagyunk annak elkövetésére.”⁷

A büntetőeljárás törvény tervezete összességében a Csipkerózsika „korrekciós varázslatához” ha-

sonlítható. Néhány kérdésben (például a nyomozati „vádalku” terén vagy a kihallgatási módszerek keretek közé szorításában) kétségtelenül enyhítette a korábbi évek szabályozásának rendőrállami szélsőségeit, ahhoz azonban nem volt ereje, hogy az egyént a bűnüldözéssel szemben egy alkotmányos jogállamban elvárható pozícióba juttassa. Egyes megoldásai maguk is a rosszat szolgálják, miként a mesebeli „szelídített” átok kiterjesztése a kastély valamennyi lakójára. Várjuk a királyfit. A tervezetre pedig aludjunk még egyet!

JEGYZETEK

1. Louis M. Seidman: *Brown and Miranda*. California Law Review, 1992. 5. 675. o. 6. sz. lábjegyzet.
2. Vö. P. T. Elikann: *The Tough-On-Crime Myth*. Plenum Press, New York–London, 1996. 18–19. o.; S. Walker: *Sense and Nonsense About Crime*. Brooks and Cole Publ. Co. Monterey, California, 1985. 102. o.
3. Vö. R. Kinsey–J. Lea–J. Young: *Losing the Fight Against Crime*. Basil Blackwell, Oxford, 1986; H. Busch–N. Pütter: *Operative Polizeimethoden*. Bürgerrechte & Polizei, Cilip 49, Nr. 361 994. 14–15. o.
4. Vö. Borai Ákos: *Koncepció a szervezett bűnözés eredményességét javító, a büntetőjogszabályokat érintő intézkedésekről (második rész)*. *Főiskolai Figyelő*, 1996/2. 65–66. o.
5. Vö. C. M. Bradley: *The Failure of the Criminal Procedure Revolution*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1993. 37–38. o.
6. Vö. W. Pakter: *Exclusionary Rules in France, Germany, and Italy*. Hastings International and Comparative Law Review, 1985/1. 1–57. o.
7. Idézi: Ludassy Mária: *A trón, az oltár és az emberi jogok*. Budapest, Magvető Kiadó, 1984. 140. o.